СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ УЧАСНИКІВ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУГИ

SOCIAL ADAPTATION OF PARTICIPANTS OF MILITARY CONFLICT AS A TECHNOLOGY TO PREVENT SOCIAL TENSION

Проблема адаптації воїнів ООС до мирного життя – це виклик перед українським громадянським суспільством та державою, які виявилися значною мірою неготовими належним чином забезпечити успішну соціальну інтеграцію бійців ООС.

Операція Об'єднаних сил нашої держави пропускає через себе багатотисячні маси молодих людей і після демобілізації повертає їх назад у громадянське суспільство, вносячи в нього при цьому всі особливості мілітаризованої свідомості і роблячи істотний вплив на подальший розвиток соціуму. У низці багатьох наслідків (економічних, політичних, соціальних), які будь-яка війна несе для суспільства, з'являються соціальні, психологічні наслідки для людини, особливо для тих, хто брав безпосередню участь у бойових діях. Діапазон впливу факторів війни на людину надзвичайно широкий. При цьому набагато більший масштаб мають пом'якшені і відстрочені наслідки війни, що впливають не тільки на психофізичне здоров'я військовослужбовців, а й на їхню соціально-психологічну рівноваженість, світогляд, стабільність ціннісних орієнтацій тощо.

У статті розкрито зміст поняття «соціальна адаптація учасників воєнних конфліктів» як основи успішної інтеграції особистості до нових умов існування у суспільстві. Розглядаються різні наукові погляди на сутність соціальної напруги та причини її виникнення. Сформовано елементи технології соціальної адаптації учасників воєнних конфліктів щодо попередження соціальної напруги.

Ключові слова: соціальна адаптація, соціальна адаптація військових, соціальна напруга, процес соціальної адаптації.

The problem of adapting the OUF soldiers to a peaceful life is a challenge to Ukrainian civil society and the state, who have been largely unprepared to ensure the successful social integration of OOS combatants.

The Operation of the United Forces of our state passes through itself thousands of young people and, after demobilization, returns them back to civil society, bringing into it all the features of militarized consciousness and making a significant impact on the further development of society. Many of the consequences (economic, political, social) that any war has on society have social, psychological consequences for the individual, especially for those who were directly involved in the fighting. The range of effects of war on humans is extremely wide. At the same time, the effects of the war, which affect not only the psychophysical health of servicemen, but also their social and psychological balance, outlook, stability of value orientations, etc., have a much larger scale.

The article reveals the content of the concept of "social adaptation of participants of military conflicts" as a basis for successful integration of personality to new conditions of existence in society. Different scientific views on the essence of social tension and reasons of its occurrence are considered. Elements of technology of social adaptation of participants of military conflicts to prevent social tension are formed.

Key words: social adaptation, social adaptation of the military, social tension, process of social adaptation.

УДК 364.013

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.10>

Мартиненко С.О.

асистент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство переживає складні трансформаційні процеси, у які залучені широкі верстви населення. Війна на Сході країни залишається важливим складником соціальних трансформацій, особливо це відчутно у середовищі учасників бойових дій, їхніх сімей та у колективах, де вони працюють. Адже на кожному з таких військових лежить відбиток бойового досвіду, що істотно впливає на їхній психофізіологічний стан, соціальну й професійну адаптацію, міжособистісні стосунки з їхніми рідними та близькими; вони можуть втрачати здатність позитивно сприймати соціальну дійсність, що призводитиме до зростання соціальної напруги. Соціальна напруга – це особливий стан суспільної свідомості й поведінки громадян, специфічне сприйняття й оцінка ними дійсності. Масштаби соціальної напруги здебільшого порівнюються з масштабами конфлікту й породжують його. Висока

соціальна напруга у суспільстві унеможливорює реалізацію будь-якої соціальної стратегії, веде до протистояння різних соціальних верств у суспільстві, до величезних матеріальних і духовних втрат. Саме тому питанням соціальної напруги останнім часом приділяється багато уваги. Отже, соціальна адаптація учасників воєнних конфліктів стає актуальною проблемою, а розробка технологій попередження соціальної напруги – головним чинником соціального спокою.

Однак соціальна адаптація учасників воєнних конфліктів як технологія попередження соціальної напруги не була в центрі уваги дослідників. Соціальна значущість, недостатнє теоретичне висвітлення, брак емпіричного вивчення проблеми зумовили актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реадаптація та ресоціалізація є двома чинниками змін у поведінці людини на шляху повної

соціальної адаптації. Ці зміни відбуваються протягом усього життя людини, бо це процес повторного включення особи до соціального контексту після тривалої втрати попередніх соціальних контактів. Тому проблема соціальної адаптації до мирних умов життєдіяльності є нагальною для військових, звільнених у запас або у відставку, та учасників бойових дій.

Різні аспекти адаптації описані багатьма вченими: теоретичні основи сучасних технологій соціальної роботи з адаптації учасників бойових дій були закладені в дослідженнях психології стресу (Ф. Василюк, Л. Пельцман, Л. Пергаменщук, Г. Сельє та ін.); генези психосоматичних розладів у разі переживання стресу (З. Хімчан, Е. Калмикова) [7]; Н. Дмитрієва, М. Друмова, О. Лазебна, Л. Шестопалова розглядали особливості постравматичної реабілітації учасників бойових дій [9]; Д. Кобзін, В. Конопльов, А. Москаленко, В. Соболев вивчали професійну адаптацію працівників органів внутрішніх справ; про психологічні наслідки локальних військових конфліктів писали А. Маклаков, В. Стасюк, С. Харченко, С. Чермянін, Є. Шустов [7]. Проблеми соціальної адаптації учасників бойових конфліктів (учасників АТО) розглядаються у працях А. Горбань, І. Корольової, В. Корольчук, О. Наконечної, І. Пінчук, В. Пономаренко, В. Попова та ін.; соціально-психологічну реабілітацію інвалідів бойових дій аналізували П. Іванов, О. Караяні, Н. Тарабрина [4]; особливості впровадження системи реабілітації особистості в практику психосоціальної роботи визначила Н. Завацька [6].

Постановка завдання. У своєму дослідженні ми намагалися виокремити ключові елементи, механізми, стадії соціальної адаптації як технології та запропонувати технологію соціальної адаптації учасників воєнних конфліктів для попередження соціальної напруги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш актуальною проблемою як для українського суспільства, так і для світової спільноти загалом є військовий конфлікт на Сході країни. Нині вже значна кількість військовослужбовців повернулися із зони проведення Операції Об'єднаних сил і на кожному з них лежить відбиток бойового досвіду, що істотно погіршує їхній психологічний та психофізіологічний стан, соціальну й професійну адаптацію, міжособистісні стосунки з їхніми рідними та близькими тощо.

За інформацією Державної служби у справах ветеранів війни та учасників АТО станом на 2019 рік внаслідок військового конфлікту на Сході України загинуло близько 3300 цивільних, 12800–13000 українських військовослужбовців, а понад 30 тисяч поранені та 273 670 осіб отримали статус учасника бойових дій, що призвело до утворення нової

верстви населення, яка потребує соціального захисту та реабілітації в суспільство [10]. Анти-терористична операція (АТО) добігла кінця на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях і набрала чинності Операція Об'єднаних сил (ООС).

Через продовження бойових дій на Сході країни кількість ветеранів зростає, питання соціальної адаптації військовослужбовців буде актуальним до тих пір, доки останній солдат не повернеться додому і ще довгі роки після. Адже страшні наслідки того, що пережили ветерани, можуть нагадувати про себе протягом усього їхнього життя. На вирішення цієї проблеми має бути спрямована соціальна робота, спільна діяльність державних органів влади та місцевого самоврядування, волонтерських, добродійних організацій, суспільства загалом.

Після війни ветеранам важко увійти в русло мирного життя. Фізичне повернення додому не завжди збігається із психологічним. Участь у бойових діях може призвести до переорієнтації цінностей. У воїнів ООС (АТО) часто трапляються порушення соціальної взаємодії та втрата інтересу до суспільного життя, зниження активності, прагнення до соціальної ізоляції. Ментально воїн ще перебуває у стані війни [4, с. 35].

Коли солдат повертається додому, він уявляє, як увійде до рідного дому, яке буде його життя після війни, але, на жаль, на нього чекають зовсім інші реалії. Особливо яскраво це виявляється, коли військовослужбовець повертається додому з інвалідністю. Життя вдома триває за усталеними нормами, правилами і звичками, які можуть виявитися для нього незрозумілими. У солдата після повернення додому може вже й не зберегтися цілісного переживання життя близьких людей, а залишаються лише роздроблені спогади. Переживши досвід військових дій, повернувшись додому, боєць має дуже змінене сприйняття суспільства. Він стикається із проблемою нерозуміння його іншими членами суспільства. Те, що для нього раніше здавалося нормою, може мати абсолютно інший сенс, і він уже по-іншому дивитиметься на світ, у якому раніше йому було комфортно [4, с. 36].

Соціальна адаптація воїнів ускладнюється негативними стереотипами в українському суспільстві щодо консультацій різних фахівців: соціальних працівників, психологів, юристів та інших. Значна частина ветеранів розглядає потребу в допомозі як ознаку слабкості та вважає, що час усе вилікує. Внаслідок цього військовослужбовці тримають усі проблеми та переживання в собі. Крім того, соціальної допомоги можуть потребувати родини учасників бойових дій, які також перебувають у стані постійної нервово-психологічної напруги.

З метою виявлення основних проблем учасників ООС(АТО) та їхніх сімей, дослідження основних чинників соціального виключення та відторгнення учасників бойових дій членами соціологічної лабораторії соціально-психологічного факультету ХДУ було проведено стандартизоване інтерв'ю.

Респондентами виступили 20 учасників ООС (АТО), які погодилися на опитування. Стандартизоване інтерв'ю було проведено протягом жовтня–листопада 2018 року у м. Херсоні та с. Чернобаївка.

Усі опитані учасники бойових дій – чоловіки від 19 до 48 років, які на сьогодні є військовослужбовцями за контрактом; половина з них уперше проходили службу за мобілізацією, а після повернення з ООС (АТО) стали на контрактну службу.

19 учасникам ООС (АТО) було оформлено статус учасника бойових дій, 1 особа на момент інтерв'ю оформлювала такий статус після повернення з ООС.

На запитання, з якими проблемами зіткнулися чоловіки після повернення до мирного життя, здебільшого зазначалися такі (за актуальністю): фінансові труднощі; відсутність власного житла; проблеми із власним здоров'ям; психологічні/психічні проблеми; проблеми з порозумінням у сім'ї; відсутність кваліфікованої психологічної допомоги; проблеми зі здоров'ям близьких родичів.

11 осіб, які отримали травми під час бойових дій, не отримали компенсацію; 17 осіб із 20 опитаних не використали своє право на безкоштовне санаторно-курортне лікування та реабілітацію, пояснюючи це тим, що їм не пропонували або поставили у чергу.

Під час звільнення у запас (7 осіб) тільки 2 отримали у повному обсязі грошове забезпечення та виплати; 11 осіб не отримали земельну ділянку під забудову або для ведення підсобного господарства.

Щодо проблем, які вже вирішені на момент інтерв'ю, зазначалися такі: працевлаштування (за рахунок контрактної служби в ЗСУ); проблеми з житлом; проблеми із власним здоров'ям; навчання.

Серед не вирішених проблем у більшості залишаються:

- отримання освіти (переважно вищої) – 12 осіб з 20;
- вирішення психологічних проблем (переважно роздратування та депресії);
- медичні проблеми.

На момент проведення інтерв'ю серед учасників ООС (АТО) та членів їхніх сімей залишається задоволення таких невідкладних потреб, як: отримання безкоштовних медичних послуг; працевлаштування за освітою; працевлаштування за фактичними навичками; отримання освітніх послуг; соціальна адапта-

ція/ресоціалізація; задоволення культурних/спортивних потреб.

На запитання: «Чи повернулися б ви до лав ЗСУ і на яких умовах?» більшість, зважаючи, що вони несуть службу за контрактом, зазначили, що повернулися б у місця ведення бойових дій за умови збільшення заробітної плати та виплат.

Стосовно задоволення роботою державних установ, до яких зверталися учасники бойових дій, третина з них не задоволені послугами (7 осіб) або частково задоволені (8 осіб).

Натепер у суспільстві є колосальний розрив у забезпеченості різних груп населення економічними, соціальними, культурними, кваліфікаційними та іншими видами ресурсів. У певній частині українського населення ці ресурси практично відсутні. Серед таких груп населення на момент проведення інтерв'ю перебувала значна кількість учасників ООС (АТО) та їхні родини. У цьому разі можна говорити про їх соціальне відторгнення та соціальне виключення, яке є важким тягарем і перешкодою на шляху розвитку та соціального прогресу українського суспільства, а також створює передумови соціальної напруги.

Соціальна напруга пояснюється незадоволеністю реалізації різного роду потреб серед основної маси населення. При цьому на перший план висуваються первинні потреби в їжі, відпочинку, самозахисті й т. д., а потім соціальні й вищі особистісні потреби людини. Необхідно зазначити й такі фактори, характерні для прояву соціальної напруги в транзитивній економіці, як пристосованість до нових соціально-економічних умов [1, с. 45] і відповідний емоційний стан суспільства й окремих індивідуумів, а також політична орієнтація громадян.

Термін «соціальна напруга» входить до категоріального апарату багатьох наук і може розглядатися як міждисциплінарне поняття. Це соціальне явище, яке має власний механізм виникнення об'єктивних і суб'єктивних чинників та умов, що діють у кожному конкретному поєднанні обставин, у певному часопросторі.

Зміст соціальної напруги дослідники розуміли по-різному: як соціальну дезінтеграцію або відсутність солідарності особистостей і груп, що взаємодіють, девіацію (відхилення) у відносинах стабільного суспільства, аномію (розкладання, відчуженість, апатію) у відносинах нестабільного суспільства, втрату соціальної ідентичності, депривацію й фрустрацію (розчарування, обман) стосовно основних потреб особистості, групи, спільності; класову боротьбу, міжнаціональні зіткнення й інше [3, с. 19]. Найбільш детально термін «соціальна напруга» досліджений у Т. Парсонса [1, с. 46]. Цей термін він пов'язує з поняттям соціальної системи як колективної спільності певного типу, що характеризується специфіч-

ним розподілом соціальних ролей, з одного боку, і нормативно-ціннісними установками, які виникають у рамках культури, – з іншого.

Е. Шульц, досліджуючи гармонізацію суспільства, під соціальною напругою пропонує розуміти реакцію (у тому числі й у психофізичному вимірі) значної частини суспільства на дисгармонію в суспільних відносинах, що спонукають його членів до відновлення гармонії в цих відносинах усуненням причин її порушення: шляхом зміни умов, адаптації до нових умов, поєднання того й іншого [3, с. 19].

Г. Козирєва зазначає: «Соціальна напруга являє собою соціально-психологічний стан людей, зумовлений їхнім соціальним положенням і ступенем незадоволеності станом справ або ходом розвитку подій».

П. Акінін та С. Рязанцев у своєму дослідженні спираються на такі три визначення поняття «соціальна напруга» [1, с. 47]:

- соціальна напруга являє собою інтегральний соціальний феномен, що формується на основі високої незадоволеності людей своїм соціальним, економічним і політичним становищем, що характеризує динаміку особливого соціального стану частини суспільства і який функціонує під впливом як домінантних тенденцій розвитку суспільства, так і особливих умов і обставин;

- соціальна напруга – це масовий адаптаційний синдром, що відображає ступінь фізіологічної, психофізіологічної та соціально-психологічної адаптації різних категорій населення до хронічної фрустрації, труднощів;

- соціальна напруга – це відповідна реакція на нереалізовані соціально-політичні й соціально-економічні потреби та очікування людей, що викликає зростання нестабільності соціальних зв'язків [1, с. 47].

Таким чином, бачимо чинний поділ факторів соціальної напруги на об'єктивні й суб'єктивні. До перших варто віднести обмеженість матеріальних і духовних ресурсів, майнове розшарування суспільства, обмеженість однієї соціальної групи іншою в економічних, соціальних, політичних відносинах, розходження соціально-політичних позицій, етнонаціональні й релігійні відмінності. До других – розходження в цілях й уявленнях про цінності, побоювання можливих втрат, у тому числі соціального характеру, суперечність у способах поведінки, диференціація соціально-політичних переваг, відчуття своєї обмеженості у галузі освіти, культури, мови й т. д.

Участь людей у діяльності, котра відбувається в небезпечних, екстремальних умовах, здатна значною мірою змінювати їхню внутрішню картину світу, життєві смисли, трансформувати раніше сформовану систему цінностей, актуалізувати комплекс специфічних потреб. Гостро виявляються потреби бути

вислуханим, зрозумілим, оціненим, психологічно захищеним. Психіка учасників бойових подій ніби оголюється, стає особливо чутливою до фальші, брехні, несправедливості, легко вразливою. Якщо перераховані тенденції та особливості психічного життя ветеранів війни не будуть враховані в роботі з ними, то це загрожує виникненням складних психологічних і соціальних наслідків та призведе до соціальної напруги [4, с. 37].

Соціальна адаптація є необхідною для тих осіб, що раптово з певних об'єктивних або суб'єктивних причин змінили навколишнє середовище та змушені знову адаптуватися і відтворювати втрачені або припинені соціальні зв'язки. Соціальна адаптація є етапом гострих психічних реакцій «виходу», завершальний етап психічної напруги. Що триваліший термін перебування в незвичних, змінених умовах, то довше і складніше відбувається соціальна адаптація до звичайних умов життя. Завершальний етап напруги зумовлений очікуванням повернення до звичайного життя і часто тривожними думками щодо потенційного настання екстремальних ситуацій. З'являється знервованість, тяжкі емоційні переживання, уповільнення течії часу, а також інші порушення [9, с. 111].

Багато в чому успішність процесу соціальної адаптації залежить від того, якою мірою ставлення суспільства до своїх воїнів відповідає їхнім особистісним уявленням про справедливість. Пройшовши через полум'я війни, вони очікують особливої уваги до своїх проблем, соціального захисту та підтримки з боку суспільства.

Головна мета соціальної адаптації – повернути людину з аномії військової ситуації до соціальної норми, стабілізувати соціальний статус, спрямувати особистісні ресурси на активне конструювання соціальної реальності, середовища проживання.

Процес соціальної адаптації в сучасній науці розглядається двояко: або як докорінна перебудова функціональних систем особистості в екстраординарних обставинах, або ж як перехід зі стану адаптації в звичних умовах у стан адаптації в нових умовах, що відрізняються від попередніх умов життя і діяльності. Однак чимало вчених вважають, що цей процес пов'язаний насамперед зі змістовною перебуваючою цінностей, цілей, норм і потребово-мотиваційної сфери особистості [11, с. 92].

У вітчизняній психолого-педагогічній і соціально спрямованій літературі є різні погляди на зміст поняття «соціальна адаптація». М. Лукашевич, І. Мигович розкривають сутність цього терміна як процес освоєння та засвоєння індивідом суспільних відносин, норм поведінки й системи цінностей, що наявні у певному суспільстві завдяки мате-

ріальним і духовним компонентам середовища [8, с. 101]. О. Безпалько розкриває зміст поняття «соціальна адаптація» як процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграцію особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища. Також слід підкреслити, що соціальна адаптація одночасно виступає процесом і станом. Процес адаптації розглядається як входження особи в певну групу, засвоєння нею норм, відносин та займання певного місця у структурі відносин між членами групи. Стан соціальної адаптації – це характеристика людини, групи із зовнішнім середовищем, яке слугує виразом успішності адаптації як процесу [2, с. 25].

Процес соціальної адаптації проходить декілька стадій.

1. *Підготовча стадія* має місце в тому разі, коли людина знає про зміни чи передбачає їх з певним ступенем ймовірності. У цій ситуації вона накопичує певну інформацію про середовище, в якому їй потрібно буде жити і діяти, створюючи таким чином інформаційне поле, яке стане одним із джерел формування адаптаційних механізмів.

2. *Стадія стартової психічної напруги* – пусковий момент у дії механізму переадаптації. Стан людини при цьому можна порівняти з переживаннями перед спортивними змаганнями, виходом на сцену тощо, коли відбувається мобілізація психічних і особистісних ресурсів.

3. *Стадія психічних і особистісних реакцій входу* (первинна дезадаптація) – стадія, на котрій особистість починає відчувати на собі вплив психогенних факторів змінених умов існування [11, с. 98].

Соціальна адаптація (пристосування) передбачає організоване соціальне «повернення» військовослужбовців у звичайні умови життєдіяльності після виконання спеціальних, складних завдань військової діяльності, що супроводжується травматизацією їхньої психіки. Метою такої діяльності є досягнення плавного, безкризового, нетравмуючого «повернення» учасників екстремальної діяльності в систему повсякденних зв'язків і відносин, відновлення та зміцнення їхнього особистісного та соціального статусу.

Тому на все зазначене вище ми пропонуємо таку модель технології соціальної адаптації учасників воєнних конфліктів для попередження соціальної напруги, яка охоплює шість етапів соціальної допомоги відповідно до виявів дезадаптації військовослужбовців – учасників бойових дій.

Відповідно до рис. 1 «Технологія соціальної адаптації учасників воєнних конфліктів» включає такі напрями роботи за визначеними етапами, як:

1. Діагностика синдрому соціально-психологічної дезадаптації у військовослужбовця (психоемоційного стану у цивільному житті), використовуваних стратегій адаптації, поведінки за допомогою різних соціальних методик, тестів, психологічних, різних соціологічних анкет та інше. На підставі результатів діагностики особистісно-психологічних рис

Рис. 1. Технологія соціальної адаптації учасників воєнних конфліктів

військовослужбовця слід розробити індивідуальні плани соціального супроводу та реалізувати за допомогою мультидисциплінарної команди фахівців.

2. Соціальне консультування (індивідуальне і сімейне). У індивідуальних бесідах необхідно дати військовослужбовцям можливість висловити все наболіле, виявляючи зацікавленість їхньою розповіддю. Потім доцільно роз'яснити, що переживаний ними стан – тимчасовий, він властивий усім, хто брав участь у бойових діях. Дуже важливо, щоб вони відчували розуміння і побачили готовність допомогти їм з боку не лише фахівців, але і близьких, рідних. Потужним засобом соціальної адаптації є щирий прояв розуміння і терпіння до проблем осіб, що пережили психотравматичні військові умови. Відсутність такого розуміння і терпіння з боку близьких призводить іноді до трагічних наслідків.

3. Психокорекційна робота. Психологічна корекція, або психокорекція – це діяльність з виправлення (коригування) тих особливостей психічного розвитку, які за прийнятою системою критеріїв не відповідають оптимальній моделі (нормі). Кваліфікована психотерапевтична допомога потрібна тим військовослужбовцям, у яких відзначаються різко виражені і запущені порушення адаптації (депресія, алкоголізм, девіантна поведінка і т. д.).

4. Навчання саморегуляції (прийоми зняття напруженості за допомогою релаксації, аутотренінгу й інших методів).

5. Соціально-психологічні тренінги з метою підвищення адаптивності військовослужбовця і його особистісного розвитку.

6. Допомога в професійному самовизначенні, профорієнтація в цілях перенавчання і подальшого працевлаштування.

Важливою також є розробка цілісної моделі соціальної адаптації військовослужбовців, що брали участь у бойових діях, в якій повинні знайти своє місце всі працюючі з учасниками бойових дій організаційні структури, такі як:

- військові комісаріати, основним завданням яких є постановка на облік, створення комп'ютерної бази даних, систематичне інформування структур, що займаються питаннями соціальної адаптації цієї категорії осіб;

- органи соціального захисту, що займаються питаннями матеріального забезпечення (грошових виплат, пільг) і правового захисту учасників бойових дій і їхніх сімей;

- органи охорони здоров'я, основним завданням яких має бути медична реабілітація ветеранів бойових дій і організація роботи медико-відновлювальних центрів для учасників воєнних дій;

- фахівці, що забезпечують соціальну і психологічну реабілітацію учасників бойових дій (психологи і психотерапевти) і діють у тісній співпраці з медиками;

- служба зайнятості, до компетенції якої входить вирішення питань професійної підготовки і перепідготовки колишніх військовослужбовців, а також сприяння їм у працевлаштуванні;

- організації самих учасників воєнних дій, що вирішують передусім проблему моральної підтримки ветеранів і членів їхніх сімей.

Висновки з проведеного дослідження.

Соціальна адаптація виступає важливим складником комплексної підтримки та допомоги учасникам бойових дій, оскільки вона забезпечує корекцію деформованих ціннісних орієнтацій, зняття негативних психічних станів особистості, сприяючи тим самим самоствердженню учасників бойових дій у соціумі з емоційно сприятливої позиції. Аналіз соціальної адаптації як технології, її основних елементів, етапів та соціальної напруги як явища, яке виникає у військових внаслідок відторгнення від життя у соціумі після повернення з умов війни, дав змогу сформувати свою модель технології соціальної адаптації учасників воєнних конфліктів для попередження соціальної напруги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акинина П.В., Рязанцева С.В. Диагностика социальной напряжённости в обществе: региональный аспект. Ставрополь : Сервис-школа, 2002. 240 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
3. Гайнуллина Ф.И. От социальной напряжённости к социальному партнерству. *Социально-политический журнал. Серия «Социально-гуманитарные знания»*, 1998. № 4. С. 17–21.
4. Еремина Т.И. Социально-психологическая адаптация граждан, принимавших участие в боевых действиях / Т.И. Еремина, Н.П. Крюков, Ю.Ю. Логина. Саратов : ПМУИ, 2002. 60 с.
5. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение. Москва : Канон, 1995. 352 с.
6. Завацька Н.Є. Психологічні основи соціальної реадaptaції особистості зрілого віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. : 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи». Київ, 2010. 54 с.
7. Корель Л.В. Социология адаптаций: вопросы теории, методология. Новосибирск : Наука, 1995. 424 с.
8. Лукашевич М.П. Теорія і методи соціальної роботи : навчальний посібник. 2-ге вид., доп. і випр. Київ : МАУП, 2003. 168 с.
9. Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности. Ереван : Изд-во АН АССР, 1988. 245 с.
10. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <http://www.mlsp.gov.ua>.
11. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.